

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science
Volume 6 Issue 4, p. 443-460, April 2013

KÂZIM KARABEKİR'İN SALTANAT VE HİLÂFETİN İLGASINA OLAN TAVRININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

*THINKING OVER KAZIM KARABEKİR'S ATTITUDES ABOUT ELIMINATION
OF THE CALIPHATE AND THE SOVEREIGNTY*

Öğr. Gör. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Abstract

Caliphate passed to the Ottoman dynasty when Yavuz Sultan Selim conquered Egypt in 1517 and from this date on the Ottoman padishahs ruled the country as "caliph sultan". After the Ottomans' period of regression against the West started, especially after the Treaty of Kaynarca, the title of caliphate had been frequently used. Following the success of the National Struggle, radical revolutions were done through politics. It is obvious that from the beginning of the National Struggle, Mustafa Kemal had the intention to found the republic step by step. It is seen that he had followed his ideal when he passed to Anatolia. Therefore, it is no surprise that after the abolition of the dynasty, caliphate was also abolished. The most important leap of Turkish revolutionary movement was the abolition of the Dynasty and the establishment of the republic because this revolutionary movement changed the regime that had lasted for centuries. Abolishment of the Dynasty and caliphate was perceived by society as a passage to a new form of politic structure and, therefore, was not received kindly by certain sections. Particularly, the abolishment of caliphate was perceived both in abroad and in the country as the disappearance of the strongest bond that connects Anatolian Muslims and Muslims abroad. If generally analysed, while the proclamation of the republic was the most important of the revolutions, the most polemical of them in terms of reactions aroused both inner and outer public was the issue of the abolishment of caliphate. In the process of the abolishment of caliphate, Mustafa Kemal Pasha could not receive the similar support that he had received during the national struggle from his close fellow soldiers like Kazım

Karabekir Pasha. Though he was the supporter of the Republic, Kazım Karabekir Pasha would evaluate the abolishment of the Dynasty and caliphate untimely and, especially, would perceive the abolishment of caliphate as repression of Anatolia into isolation in the world scene.

Key Words: Sovereignty, Caliphate, Kazım Karabekir Pasha, Turkish Revolution, Republic.

Öz

Hilafet Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethi üzerine, Osmanlı hanedanına geçmiş, bu tarihten itibaren Osmanlı padişahları 'halife sultan' olarak ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti, Batı karşısında gerilemeye başlamasının ardından özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra hilafet yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Milli Mücadelenin başarıya ulaştırılmasından sonra girilen köklü inkılaplar ise siyaset yoluyla yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin başından itibaren aşama aşama Cumhuriyeti kurma idealinde olduğu aşikârdır. Anadolu'ya geçişinin ardından bu ideali adım adım gerçekleştirdiği görülür. Bu yüzden saltanatın ilgasının ardından hilâfetin de kaldırılması bir sürpriz değildir. Türk inkılabının en önemli atılımı Saltanatın ilgası ve Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Çünkü bu inkılap hareketi yüzyıllardır süren yönetim şeklini tamamen değiştirmiştir. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılması toplum tarafından yeni bir siyasi yapıya geçiş olarak algılanmış, dolayısıyla bazı çevreler tarafından hüsn-ü kabul görmemiştir. Özellikle hilâfetin kaldırılması yurt içinden ve dışından Anadolu Müslümanları ile dünya Müslümanlarını birleştiren en güçlü sembolik bağın ortadan kalkması olarak algılanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde siyasi inkılapların en önemlisi Cumhuriyet'in ilanı olmasına rağmen iç ve dış kamuoyunda yükselen tepkiler bakımından en tartışılmalı hilafetin kaldırılması meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılması sürecinde Kâzım Karabekir Paşa gibi yakın silah arkadaşlarından Milli Mücadele esnasında aldığı desteği alamamıştır. Kâzım Karabekir Paşa, Cumhuriyet taraftarı olmasına rağmen, Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasını zamansız, özellikle halifeliğin kaldırılmasının ise Anadolu'nun dünya sahnesinde yalnızlığa itilmesi olarak değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Saltanat, Hilâfet, Kazım Karabekir Paşa, Türk İnkılabı, Cumhuriyet

Giriş

Herhangi bir işte birinin yerine gelmek, ona vekâlet etmek, ona halef olmak anlamına gelen hilâfet kelimesi, terim olarak İslâm devletlerinde, Hz. Peygamberden

sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder¹. İslam tarihinde dini ve dünyevi görevleri uhdesine alan devlet başkanlarına ise "halife" denmekteydi². Devlet başkanlığının bir adı da "imâmet"tir. İslam devletlerinde halifenin yönetmekte olduğu toplumun siyasi ve sosyal meselelerinde Peygamber'in yerini alan, erk sahibi idareci olması öngörülürdü. Zamanla İslam geleneğinde halife, şeriata uygun hükmeden her devlet reisi için kullanılabilen bir tabir haline gelmiştir³.

Hilâfet müessesesi, Emeviler ve Abbasiler döneminde çeşitli aşamalardan geçmiş ve zamanla bir kurum hallini almıştır⁴. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethi üzerine hilâfet, Osmanlı hanedanının eline geçmiş ve bu tarihten itibaren Osmanlı padişahları 'halife sultan' olarak ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti kuvvetli olduğu dönemlerde, hilâfetin siyasi gücünden yararlanma ihtiyacı duyulmamıştır. Osmanlı Devleti, Batı karşısında gerilemeye başlamasının ardından özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra hilâfet yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Anadolu'da bir varoluş mücadelesi yaşanmıştır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin üyesi olan Mustafa Kemal, Ali Fuat, Rauf Bey, Kâzım Karabekir ve diğerleri Milli Mücadele'nin örgütlenmesi için kolları sıvamışlardır. Bu doğrultuda Cumhuriyeti kuran kadro, İttihatçı kadrodur ve Mustafa Kemal'in silah arkadaşları Milli Mücadele sürecinde koşulsuz olarak ona bağlılıklarını izhar etmişlerdir.

Milli Mücadeleyi başarıya ulaştıran bu kadro, düşmanın Anadolu'dan kovulmasından sonra bir yol ayrımına gelmişlerdir. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılma sürecinde bu ayırım belirgin bir şekilde günyüzüne çıkmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından, Anadolu'da yeni bir milli devlet kurma gereği, saltanatın kaldırılmasını elzem kılmıştır. Nitekim saltanatın kaldırılma sürecinde Milli

¹ Casim Avcı, "Hilâfet," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 539.

² Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş*, Cilt 2, Say Yayınları, İstanbul 1986, s. 105.

³ Mim Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar/61, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1991, s. 106, vd.

⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Padişahı", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt XIII, No.4, (Aralık 1958), s.70.

⁵ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 76.

Mücadele’de müttefik olan birçok sima karşı karşıya gelmiştir. Hilâfet meselesinde de bu süreç farklı gerçekleşmemiştir. Mustafa Kemal, hilâfet müessesesinin Müslüman dünyası için önemine vakıftır. Fakat hilâfetin Osmanlı’nın dağılma sürecinde birleştirici bir unsur ve güç olmadığını da müşahede etmiştir. Bu yüzden Mustafa Kemal, hilâfetin kaldırılması taraftarı olmuştur. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal’in yanında yer alan Kâzım Karabekir, Refet Bey, Rauf Bey vd. gibi bazı komutanlar ise hilâfet meselesinde Mustafa Kemal ile aynı düşünceleri paylaşmamışlardır⁶.

Kâzım Karabekir’in düşünceleri ise dönemi yansıması açısından fevkalâde önemlidir. Kâzım Karabekir, Milli Mücadeleye destek veren özellikle ordusuyla Mustafa Kemal’in yanında emrinde olduğunu söylemesiyle Mustafa Kemal ile Anadolu istiklâli hareketini başlatan simalardan biri olmuştur. Kâzım Karabekir, Cumhuriyet taraftarı olmakla birlikte saltanatın kaldırılmasının zamansız olduğunu düşünmektedir. Halifeliğin kaldırılmasını ise Anadolu Müslümanlarının itibar kaybı olarak görmekte, Cumhuriyet rejiminin halifeliğin kaldırılmasını gerektirmediğine inanmaktadır.

Saltanatın Kaldırılma Gerekçeleri ve Muhalif Duruş

I. Dünya Savaşı, imparatorlukların tavsiye edildiği bir yıkım sürecidir. Daha Harbiye yıllarında geç bir öğrenciyken Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti’nin devamının mümkün olmadığını farkındadır⁷. Ona göre Osmanlı Devleti’nin yıkımı kesindir ve Anadolu coğrafyasının yeniden şekillenmesi büyük devletlere bırakılmaz. O bu noktadan hareketle Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklarda milli bir devlet kurulmasının zorunlu olduğuna inanmaktadır⁸.

Mustafa Kemal’in bu tahayyülünü -milli devlet kurma projesini- 1913 yılında Sofya’dan arkadaşı Ali Fuat Bey’e yazdıklarından da anlamak mümkündür: “Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimiz bir de mevki ve şöhret peşindeki hırsızlar yüzünden ne hale geldiğimiz açıktır... Yüzyıllardan beri Hristiyan tebasından çektiklerimiz henüz bitmeden, birbirine zıt olan Panislamizm ve Panturan hayalleri icat edilerek bunlarla, zaten güç olan durumumuz büsbütün karıştırılmaktadır. Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar gelişti ki, emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğuna dayanmayan devletlerin dağılması kaçınılmaz görülüyor... Gelecekte hiçbir duygusallığa aldirmeden kesin

⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II**, İstanbul, 1960, s. 38.

⁷ Mustafa Kemal bunu: “Dava yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır” sözleriyle ifade etmiştir. Bkz.: Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s.130.

⁸ Atatürk bu stratejik saptamadan hareketle: “Biliyorum, ileriye görmek istemeyenler, İmparatorluktan toprak fedakârlığı yapılmasını hoş karşılamayacaklar, hatta bizi ihanetle suçlayanlar olacaktır. Biz buna rağmen görüşlerimizin meşrutiyet sonrası için bir program haline getirilmesini sağlamalı ve onu gerek Merkezi Umumide (İttihat Terakki Cemiyeti’nin Genel Merkez Yönetimi) gerekse arkadaşlar arasında şiddetle savunmalıyız. Bkz.: Cebesoy, **a.g.e.**, 114 vd.

kararımız, Türk çoğunluğun çizdiği hudut hem dış siyasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır"⁹.

Mustafa Kemal'in durumun vehametinin farkında oluşu ise herkese matuf bir hal değildi. Nitekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf Bey'in, Osmanlı'nın geldiği noktayı değerlendirmesi mânidardır: "Mütareke'yi akde memuren İstanbul'dan hareket ederken, bu günkü gibi iftihar ve sevinçle geri döneceğimi tasavvur bile edemiyordum. Memleketimizin işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır. Size tekrar ediyorum İngilizler bize fevkalade hüsnü muamele ibraz eylemişlerdir. Evet, yaptığımız mütareke ümidimizin çok üstündedir. İstiklâl-i devlet, hukuk-u saltanat ve izzetinefis-i millet tamamen kurtulmuştur"¹⁰.

Şüphesiz farklı yaklaşım ve düşünceleri içerisinde barındıran bu süreç, doğru olduğu düşünülen bir sürü kurtuluş reçetelerinin tartışıldığı bir dönemdir. Bu kaosta Mustafa Kemal'i öne çıkaran temel saik, onun mevcut duruma gerçekçi yaklaşımıdır. Mustafa Kemal, öncelikle Anadolu'da bir milli iktidar odağı oluşturmanın gereğine inanmış, bu amaca kilitlenmiş ve bütün adımlarını buna göre atmıştır. Samsun'a çıktığı andan itibaren etkisini artıran bu irade, onun kongreler süreciyle birlikte bir iktidar odağı haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu milliyetçiliğini merkeze alan işgal karşıtı duruşu, halk tarafından da benimsenmiş, bu birliktelik ile Milli Mücadele başarı ile gerçekleştirilebilmiş, Anadolu'da yeni bir devletin ilk nüveleri atılmış, TBMM açılmıştır. Bu durum ise Anadolu Hükümeti ve İstanbul Hükümeti olmak üzere ikili bir iktidar durumu ortaya çıkaracaktır¹¹.

İşgal sonrası Anadolu'da ortaya çıkan bu ikilik, Saltanatın varlığının meşruiyetinin de tartışılmasını gündeme getirmiştir. Saltanatın kaldırılma hususu mevzusu, Anadolu'da itilaf devletlerine karşı kazanılan zaferden sonra barış konferansına hem İstanbul hükümetinin hem de Ankara hükümetinin davet edilmesi

⁹Ali Fuat Cebesoy, "Misakı Milli Yayınlanmamış Belge", (Yay. Haz.: Gürbüz D. Tüfekçi), **Kavram Dergisi**, Ocak Sayısı, Ankara1998, s. 95.

¹⁰Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 9-10.

¹¹Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 95 vd.

nedeniyle gün yüzüne çıkmıştır¹². İngilizler, savaş sonrasında gerçekleşecek barış konferansında Türk hükümetine isteklerinde daha rahat kabul ettirebilmek için hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerini ayrı ayrı davet etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul hükümeti sadrazamı Tevfik Paşa, 17 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi'ne gönderdiği telgrafta zaferden dolayı ikiliğin ortadan kalktığını, barış konferansında ileri sürülecek hususları belirlemek için bir kişinin İstanbul'a göndermesini isteyecektir¹³. Bu telgrafa cevaben Mustafa Kemal ise milletin tek temsilcinin Ankara'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu söyleyecek, İstanbul hükümetinin önerisine ret cevabını verecektir. Bundan sonra Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir telgraf daha göndermiştir. Bu telgrafta da iki hükümetin de barış konferansına davet edildiği ve birlikte hareket edilmesi isteğini tekrarlamıştır. Bu telgrafların Mecliste okunmasının ardından yapılan müzakerelerde İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele sırasında takındığı tavır, milletvekilleri tarafından ağır şekilde eleştirilmiştir. Bu olaylar silsilesi, Saltanatın kaldırılma sürecini başlatmış; Mecliste Sinop vekili Rıza Nur'un ve 82 vekilin katıldığı bir önerge ile Saltanatın kaldırılması istenmiştir¹⁴.

Milli Mücadele yıllarında Kâzım Karabekir'le aynı fikirsel cephede buluşan Rauf Bey ve Refet Bey, saltanat ve hilâfeti açık bir şekilde şu tarzda savunmaktaydılar: *"Padişahlık ve Halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişah ekmeği ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamları arasına girmiştir, Benim de kanımda o ekmek vardır. Halifeye bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bizde genel düzeni tutmak güçtür, bunu ancak herkesin erişemeyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir ve o da padişahlık ve halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, hiç uygun bir iş olmaz, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu hiç uygun bir iş olmaz"*¹⁵. Kâzım Karabekir'in saltanatın bekasının gerekliliği hakkındaki düşüncelerini başka platformlarda da açıklamıştır. Nitekim 27 Aralık 1919 günü İngiliz Albayı Rawlinson'un, Kâzım Karabekir'i ziyareti sırasında Karabekir benzer ifadeleri tekrarlayacaktır¹⁶.

Milli Mücadele sonrasındaki dönem yapılanmasında ise Kâzım Karabekir'in hilâfet ve saltanatla ilgili fikri: *"Ben bizim için hilâfeti ayırmak, saltanatı kaldırmak ve Cumhuriyet'e gitmeyi, iç ve dış siyasetimize daha uygun buluyordum. Fakat ancak son zaferden sonra bunu ortaya atabilirdik... Bundan hareketle İstanbul'a 'makam-ı hilâfet' denilmesini, hükümet merkezinin de Ankara, Kayseri sahasına yerleşmesini daha uygun*

¹² Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları, (Derleyen, Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2010, s. 182. vd.

¹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (T.B.M.M.Z.C.), Cilt: 3, Devre:1, İçtima: 129, s. 269.

¹⁴ E. Semih Yalçın vd., Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, 263-265.

¹⁵ Nutuk, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1981, s.500, 501.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: "Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Merk Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1988, s.385-386 vd."

buluyorduk...”¹⁷ şeklinde değişiklik göstermiştir. Karabekir, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin başarısının devamı için kuvvetli bir hükümete ihtiyacın olduğu vurgulamış, İstanbul'daki hükümetin ise artık yasallığını yitirdiğini, onun yerine Anadolu merkezli Cumhuriyetle yönetilen bir rejimin kurulmasına inandığını beyan etmiştir. Karabekir, hilâfet kurumunun ise İstanbul'da varlığını devam ettirmesini istemiştir.

Saltanatın kaldırılmasının Meclis gündemine taşındığı zaman diliminde ise Meclisin durumu bir hayli ilginçtir. Mecliste olan milletvekilleri, saltanatın kaldırılması hususunda farklı fikirleri savunmuşlardır. Kâzım Karabekir, Saltanatın kaldırılması müzakerelerinin devam ettiği bu kritik süreçte ise bir hayli temkinlidir. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in 30 Ekim-1 Kasım 1922 tarihlerinde saltanatın kaldırılması hususunda yapılacak görüşmeler için hazırlattığı tasarının bazı maddelerine tepki göstermiştir. Bunun sebebi ise Mustafa Kemal'in hilâfet ve saltanat makamını kendi uhdesine alacağı zannıdır. Nitekim Karabekir, aynı endişeyi birçok milletvekilinin de taşıdığını söyleyecektir. Bu endişeden hareketle, ilk önce tasarının 4. maddesindeki: “*Hanedan'ı Al-i Osman madum (ölü) ve tarihe müntekildir.*” ifadesine dikkati çekmiş: “*Paşam, kararımız bu mu idi? Hilâfetin Osmanlı hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir takrir daha verilmek şartıyla imzalarım*”¹⁸ diyerek ilgili maddeye karşı çıkmıştır. En son Rauf Bey'in mevcut duruma: “*Ne oluyoruz, nereye gidiyoruz*” şeklinde yaptığı itirazın ardından, Mustafa Kemal'in 4. maddedeki “*Hanedan-ı Al-i Osman*” kaydını silerek yerine “*İstanbul'daki padişahlık*” ifadesini yazmış ve böylece hasıl olan gerginliğin önüne geçmek ve Karabekir gibi muhaliflerin desteğini önergede yapılan değişikliklerle almak istemiştir¹⁹. Kâzım Karabekir'in, Mustafa Kemal'in önergede yaptığı değişiklikten memnudur fakat bu değişikliği kendisi için yeterli bulmaz. Kâzım Karabekir, Meclisteki muhalif gücün de tesiriyle, Mustafa Kemal'in hâlâ hilâfet ve saltanatı kendi uhdesine alacağı endişesini taşımaktadır. Nitekim 30 Ekim'de yapılan görüşmelerde saltanatın ilgası için verilen önermenin kabul edilmemesi niyetiyle milletvekillerinden kendisine zaman kazandırmalarını ister. Ona göre milletvekilleri oturuma katılmayarak karar almaya yeterli çoğunluğun oluşmasını engelleyeceklerdir. Onun bu

¹⁷ Karabekir, a.g.e., s. 78.

¹⁸ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1995, s. 98.

¹⁹ Karabekir, a.g.e., s. 99.

çabası ise istediği sonuç vermiştir. Böylelikle Karabekir, İsmet Paşa'yı da yanına alarak 31 Ekim sabahı Mustafa Kemal ile görüşmeye gider ve tasarının 6. maddesine: "*Hilâfet Al-i Osman'a aittir*" ifadesinin eklenmesini sağlar²⁰. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in bu önerisini kabul etmesine karşılık ise Karabekir'den, Mecliste saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılmasının lüzumu ile ilgili bir konuşma yapmasını isteyecektir²¹. Bunun sebebi ise Kâzım Karabekir ile Meclisteki muhalif duruşu ortadan kaldırmak istemesidir²².

İlginçtir ki, saltanatın ilgası hususunda önergede yapılan bu değişiklik, Rauf Bey'in de saltanatın kaldırılma tasarısına onay vermesini sağlayacaktır. O tarihe kadar saltanatı açıktan savunmuş olan Rauf Bey, saltanatın kaldırılmasını bahsi geçen önergede yapılan değişiklikten sonra şu sözlerle desteklemiştir: "*TBMM ki, hakiki millete istinat ediyor, onun da, bihakkın istiklalinin teyit edildiği gündür. Bu mesut geceyi tesiden bu gece ve yarının bayram ilan edilmesini ben de öneriyorum*"²³.

Sonuçta üzerinde değişiklik yapılan önerge, 1 Kasım 1922 tarihinde oy birliği ile kabul edilmiş, 308 sayılı kanunla hilâfet ve saltanat ayrılmış, hilâfete dokunulmamış ve saltanat kaldırılmıştır²⁴.

Saltanatın kaldırılmasının ardından Tevfik Paşa'nın riyasetindeki İstanbul hükümeti istifa etmiş bu olayın ardından Vahideddin 15 Kasım'da İngiliz işgal kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'a sığınma talebinde bulunmuş, General Harrington ise sultanı kaçırmakla suçlanmamak için müracaatın yazılı olarak yapılmasını istemişti. 16 Kasım'da Vahideddin'in sığınma talebini yazılı olarak göndermesinin ardından 17 Kasım'da can güvenliğini tehlikede gördüğü gerekçesiyle İstanbul'dan naklini talep etmişti²⁵. Ertesi gün İngiltere'ye hükümetine ait Malaya

²⁰ Karabekir, *a.g.e.*, s. 99, 104,105.

²¹ **Nutuk**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 488-489.

²² Saltanatın kaldırılması evresindeki Kâzım Karabekir'in tavrı diğer bazı kaynaklarda benzer şekillerde şu tarzda ifade edilmiştir: "Bununla birlikte Mustafa Kemal'in: 'Uygulamayı evrelere ayırmak ve adım adım ilerleyerek amaca varmak' başlığı altında net bir şekilde açıkladığı ve o dönemin koşulları gereği 'saltanat ve hilâfeti kurtarmak', 'Türkiye'nin başında Halife-i İslam olacak, bir hükümdar; sultan, bulunacaktır.' şeklinde ifade edilen taktiksel adımlar, Kâzım Karabekir'de, Mustafa Kemal'in hilâfet ve saltanat koltuğuna kendisinin oturacağı fikir ve endişesini oluşturmuştur. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal hakkında: "Hilâfet ve saltanatın bekası taraftarı değilken bu sefer bunu bir kumandana vermeğe hiç taraftar olamazdım...İstanbul'un korkusu, Mustafa Kemal Paşa'nın Hilâfet ve saltanatı lağvederek bir Cumhuriyet kuracağı merkezindeydi... hilâfet ve saltanat kalkacak fakat bu makama son zaferle beraber kendileri oturacaklar." sözleriyle Mustafa Kemal'in hilâfet ve saltanatı kendi şahsında birleştireceği kanısına sahip olduğunu ifade eder. Bu nedenle hilâfetin Al-i Osmana ait olduğu ibaresinin önergeye eklenmesinden sonra Saltanatın ilgası yönünde oy kullanmıştır". Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Nutuk**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, 1981, s. 10,11. ;Karabekir, *a.g.e.*, s.77,78; Karabekir, *a.g.e.*, s. 79-83,84.; **Kâzım Karabekir Anlatıyor**, (Yay. Haz.: Uğur Mumcu), 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 83.

²³ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre:1, İctima:24, (1.11.1338 tarihli oturum), s.315.

²⁴ Yalçın, *a.g.e.*, 263-265.

²⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar I**, İstanbul 1967, s. 138.

isimli gemi ile İstanbul'u terk etmiş ve doğruca Malta adasına götürülmüştü²⁶. Vahideddin'in İstanbul'u terk edişinden bir gün sonra Şeriye Vekili Vehbi Efendi, halife Vahideddin'in ülkeden firar ettiğini ve hilâfet makamının 18 Kasım 1922 tarihi itibariyle Abdülmecid Efendiye intikal ettiğine dair olan fetvayı yayımlayacaktır²⁷. Saltanatın kaldırılması sonrasında ise hilâfet, Osmanlı hanedanında bırakılmış ve kanunun Hilâfetle ilgili bölümü şu şekilde maddleşmiştir: "*Madde 2: Hilâfet hanedanı Al-i Osman'a ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından buhanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makamı Hilâfetin istinatgahıdır*"²⁸. Bununla beraber ülkeyi terk etmesinin ardından bile Vahideddin'in de hareketleri siyasi ve diplomatik görüşmeleri, verdiği mülakatlar yakın takibe alınmıştır²⁹.

Saltanatın ilgasının zamanlaması ve Mustafa Kemal'in bu hususta yürüttüğü taktik ise çok dikkat çekicidir. Saltanatın ilgasının barış görüşmelerinde ikiliği gidermek için zorunlu olduğu tezi mevcut otorite tarafından yerinde değerlendirilmiş böylece muhalif tepkiler minimize edilmeye çalışılmıştır. Bu başarının, Anadolu halkının zihninde pekiştirilmesi de bir hayli önemliydi. Zira Anadolu halkı saltanatı siyasi bir makam olarak görmekteydi. Saltanatın ilgasının ardından Anadolu'da kurulan TBMM hükümetinin İstanbul'dan devraldığı yasal ve meşru otoriteyi halka kabullendirmesi bir zorunluluktan ibaret değildi. Savaş sonrası edinilen meşruiyetin Milli Mücadele'yi kazanan TBMM hükümetine aktarılması Saltanatın ilgası ile mümkün olabilirdi. Buna rağmen Mecliste saltanatın kaldırılmasına tepkilerin olduğu da bir gerçektir³⁰.

Hilâfetin Kaçınılmaz Sonu ve Osmanoğullarının Dramı

Türk İnkılabı sürecinde rejim değişikliği, saltanatın kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu yüzden saltanatın kaldırılması, önemli bir inkılâp hareketidir. Saltanatın ilgasının ardından hilâfetin kaldırılma süreci ise çok sarsıntılı geçmiştir. Zira hilâfetin siyasi gücünün yanında tüm İslam dünyasını ilgilendiren sembolik bir değeri de

²⁶ **Nutuk**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), s.493-494.;

²⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Tarih: 19.11.1922, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 13.113.62.; **T.B.M.M.Z.C.**, Devre:1, İctima: 40, (18.11.1338 tarihli oturum), Cilt 5, s. 565.

²⁸ **T.B.M.M.Z.C.**, Devre:1, İctima:24, (1.11.1338 tarihli oturum), s.314.

²⁹ **B.C.A.**, Tarih: 15.9.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.381.4.; **B.C.A.**, Tarih: 11.10.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.381.8.

³⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: **T.B.M.M.Z.C.**, Cilt 24, Ankara 1960, s. 412-438.

vardır. Yurt içi ve dışında hilâfetin kaldırılma teşebbüsü, Anadolu Müslümanları ile dünya Müslümanlarını birleştiren en güçlü sembolik bağın ortadan kaldırılması olarak algılanmıştır. Bu yüzden hilâfetin kaldırılması mevzuunda TBMM’de muhalefet tavrını daha da sertleştirmiş, Mustafa Kemal, hilâfetin kaldırılma sürecinde çoğu yakın arkadaşlarından destek alamamıştır.

Hilâfetin kaldırılma arifesinde Mustafa Kemal saltanatın kaldırılmasının milli devlet oluşumunu sağladığına inanmaktadır. Bununla birlikte saltanatın kaldırılması ile hilâfetin, hukuki zemini kaybettiğini, hilâfetin ancak halifenin gerçek konumunun farkında olması halinde korunabileceğini belirtmiştir³¹.

Aslında hilâfet kurumu, TBMM şahsında beliren ‘milli egemenlik’ ve ‘milli irade’nin karşısına duran olası bir alternatiftir. Mustafa Kemal bu nedenle, daha Abdülmecit Efendi halife seçilmeden önce bunu engellemek adına çeşitli tedbirler almış; *“Meclisçe yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık savına ve isteğine kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması olasılığını önlemek gerekiyordu. Bunun için İstanbul’da bulunan Rafet Paşa’ya, Abdülmecit Efendi ile görüşmesini; dahası, elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin halifelik ve padişahlık üzerine aldığı kararı koşulsuz kabul ettiğini bildirir bir de belge alarak göndermesini...”* istemiştir. Ayrıca 18 Kasım 1922 günü de Refet Paşa’ya bir kapalı telgraf ile verdiği yönergede de; *“Abdülmecit Efendi, Müslümanların halifesi sanını kullanacaktır. Bu sana başka san ve söz eklenmeyecektir. Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere düzenleyeceği bir bildiriye sizin aracılığınızla önce bize bildirecektir. Onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır”* ifadesiyle halifenin yasal sınırlarını açıklayan bu bildiri ile madde madde sıralamıştır³².

Mustafa Kemal, Abdülmecit Efendi’nin halife seçilmesinin ardından ise halife ve efradının yaptıkları yakından izlenmiş ve gerektiğinde de bizzat³³: *“Halife kendinin ve makamının ne olduğunu sarıh olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir”* sözleriyle, halifeyi kendi sınırlarını bilmesi ve yetinmesi hususunda uyarmıştır³⁴. Çok geçmeden bu yönergede çizilen çerçevenin; ‘Müslümanların halifesi’ yerine ‘Peygamberin halifesi’ ifadesini kullanmak suretiyle ve daha birçok şekilde Abdülmecit Efendi tarafından delindiğini Mustafa Kemal, ayrıca belirtecektir³⁵.

Mustafa Kemal inkılâpların mevcut muhalefet rağmen ısrarlı bir takipçisidir. İnkılâpların yapılışı esnasında Mustafa Kemal’e karşı yürütülen muhalefet ise Cumhuriyet’in ilânına ve hilâfetin kaldırılmasına giden süreçte ve sonrasında da

³¹ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996, s. 72-108.

³² **Nutuk**, Cilt II, s. 508, 509.

³³ **B.C.A.**, Tarih: 6.6.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.380.13.; **B.C.A.**, Tarih: 11.1.1923, F.K.: 030.18.1.1, Y.N.: 6.45.3.

³⁴ Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 159.

³⁵ **Nutuk**, Cilt II..., s. 510.

yükselen bir ivme ile devam etmiştir. Saltanatın kaldırılması esnasında Rauf Bey, Refet Bey ve Kâzım Karabekir, birlikte hareket etmiş ve Mustafa Kemal'e karşı bir duruş sergilemişlerdir. Cumhuriyet'in ilân edilmesinin ardından ise Mustafa Kemal'e karşı muhalif çizgileri iyice belirginleşmiştir. Bu minvalden hareketle Kâzım Karabekir ve arkadaşlarının halife Abdülmecit'e de daha çok yakınlaştıkları görülür.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu durumu, mevcut muhalif kesimi de hedef alarak şöyle değerlendirecektir: "Kişisel egemenliğe dayanan hükümet biçiminin 16 Mart 1920'den başlamak üzere ve sonsuza değin, tarihe karıştığını bildirdikten sonra bir takım Şükrü Hocalar, 'Müslümanlık kamuoyu kuşuklara ve üzüntülere düşmüştür.' diyerek çalışmaya koyuldular. 'Halifelik demek, hükümet demektir. Halifeliğin haklarını ve görevlerini ortada kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir.' savını ortaya atmışlardı. Meclisin, ulusun kaldırdığı kişisel egemenliği Hilâfet katında sürdürmek ve padişah yerine halifeyi koymak düşüne kapılmışlardı"³⁶. Bununla beraber Mustafa Kemal, halife Abdülmecit'i hakimiyet ve egemenlik açısından daha etkin duruma gelme noktasında ümitlendiren ve heveslendiren içten bağlılık gösterilerine, Refet Paşa'nın Abdülmecit'e gönderdiği kapalı telgrafı da örnek göstererek şu şekilde dikkati çekmiştir: "Hayvanın* Halife Hazretlerince beğenilmesini tanrının bir iyiliği olarak kabul ediyorum. (...) kendilerine bağlı bir eski askerın savaş armağanı olarak sunduğu 'Konya'nın Halife Hazretlerince kabul olunarak sevindirilmemi rica ederim. Ayrıca, en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün Halife Hazretlerine duyurulmasında..."³⁷.

Böylelikle Hilâfetin muhalif gücün merkezine çekilmesi ve muhaliflerin halifenin etrafına toplanması Mustafa Kemal'e rahatsızlık verecektir. Zira halifenin güç kazanması, inkılâplara karşı bir güç odağı haline gelme ihtimali Mustafa Kemal'i endişelendirmektedir³⁸. Kâzım Karabekir ise halihazırda saltanatın ilgasının ardından Mustafa Kemal'in halife olmak istediği düşüncesini devam ettirmektedir. Nitekim 12 Kasım 1923 günü halifeyi ziyaret ettikten sonra: "Mustafa Kemal Paşa'nın çıkamadığı bu makamı yıkmak kararını vermiş ve fiiliyata da geçmiş olduğuna şüphem kalmadı!" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Kâzım Karabekir'e göre gezdiği her yerde hilâfetin kaldırılacak olması ile ilgili büyük bir huzursuzluk vardır. Bu huzursuzluğu paylaşırçasına Tanin gazetesinin 11 Kasım nüshasındaki şu satırlara dikkat

³⁶ Nutuk, Cilt II, s. 515.

³⁷ Nutuk, Cilt II, s. 516. * Refet Bey'in, Abdülmecid' göndermiş olduğu atın ismi.

³⁸ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1, Ankara 1988, s. 131-132.

çekmektedir: “Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız.(...) Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti’nin, alemlerinde hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti nazarında da, küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkisine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, makamı Hilâfet’e dört el ile sarılmak mecburiyetindedir”³⁹.

Anadolu’da bu gelişmeler olurken, yurtdışında da durum çok kritikti. Nitekim hilâfetin ülke içinde muhalif bir güç olması, belirli bir Müslüman nüfusu sömürgeleri altında tutan İngiltere için de ayrı bir önem arz etmekteydi. Bu günlerde İngiliz Kraliyet danışmanı ve devlet yargıçısı olan Emir Ali ile İngiliz Gizli Servisi (İntelligence)’nde görev yapan Ağa Han’ın İsmet Paşa’ya hilâfetin varlığının devamı ile ilgili 24 Kasım 1923 tarihli ve Londra çıkışlı bir mektup göndermesi ve bunun İsmet Paşa’ya ulaşmadan önce 5-6 Aralık günlerinde İstanbul basınında yer alması, İstiklâl Mahkemelerinin kurulma ve halifeliğin kaldırılma sürecini hızlandırmıştır⁴⁰.

Bu gelişmelerin ardından hilâfetin kaldırılması ile ilgili ilk net beyanın bizzat Mustafa Kemal tarafından 1924 yılında verildiği görülür. 1924 yılının başlarında Mustafa Kemal, harp tatbikatı yapmak üzere İzmir’e gidecek ve orada iki ay kalacaktır. Mustafa Kemal’in yanında ise Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Karabekir Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa vardır. Mustafa Kemal İzmir’de Hilâfetin ilgasını yakın zamanda başlayacağını; “Hilâfetin ilgası lüzumunda kanaatlerimiz mutabık idi...” sözleriyle ifade etmiştir⁴¹.

Mustafa Kemal, İzmir’den dönünce 3 Mart 1924 hilâfetin kaldırılma meselesini Meclis gündemine getirilir. Ardından 3 Mart 1924 tarihinde Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ile 53 arkadaşı, hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili kanun teklifinde bulunmuşlardır⁴². Uzun süren müzakerelerden sonra bu kanun teklifi kabul edilmiştir⁴³. Kanunun tebliğinden bir gün sonra Abdülmecit bir arabaya konup Doğu Ekspresi (Orient Express)’ne bindirilmek üzere şehir dışında küçük bir istasyona götürülmüş ve sınır dışı edilmiştir⁴⁴.

Mustafa Kemal hilâfetin kaldırılmasında Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Kâzım Karabekir’in kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Kâzım Karabekir, halifeliğin ilgası ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarıldığını gazetelerden öğrendiğini ifade etmiştir. Karabekir, İzmir Harp Tatbikatı’nın siyasi bir

³⁹ Karabekir, a.g.e., s. 206, 207.; Kâzım Karabekir Anlatıyor, s. 116-117.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Öke, a.g.e., s. 97-105.

⁴¹ Lewis, a.g.e., s. 263.

⁴² Hilâfetin kaldırılması tartışmalarının sadeleştirilmiş zabitleri için bkz.: Reşat Genç, **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, (Yay. Haz. Reşat Kaynar), AAM Yayını, Ankara 1998.; Zabitlerin aslı için bkz.: T.B.M.M.Z.C., Tarih: 3.3.1340, D:2, İ:2, C.7, s. 27 vd..

⁴³ B.C.A., Tarih: 6.3.1924, F.K.: 51.0.0.0, Y.N.: 2.12.7.

⁴⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, 7. Baskı, Ankara 1998, s.263-264.

oyun olduğunu ve asıl meselenin hilâfetin ilgası olduğunu beyan etmiş, böyle önemli bir meselenin tatbikinin kendisinden ve diğer vekillerden habersiz bir oldubitti şeklinde birkaç kişinin re'iyine dayanarak yapılmasını hiç hoş karşılamadığı söylemiştir. Karabekir, o günkü duygularını şöyle anlatır: *"Tıpkı Cumhuriyetin ilânında olduğu gibi hilâfetin lağvı ve hanedanın yurt dışı edilmesi kararı da bir kaç kişi arasında kararlaştırılıyor ve Halife benim mıntıkamda olmasına rağmen bana bu hususta haber bile verilmiyordu. Biz bu mühim işi de madunlarımızdan (aslarımızdan) ve onlar da sivil makamlardan öğreniyorlardı. Bu hareket tarzından benim kadar diğer asker arkadaşlarım da teessür ve elem duyuyorlardı. Hususiyle daha neler yapılacağını kimse kestiremediğinden herkesin endişe ve hiddeti artıyordu. Meclisin verdiği karar, daha evvelinden valilere tamim olunuyordu. O Meclis ki, umdelerde bir madde olarak hilâfetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu değişmez bir karar olarak kabul ederek milletten rey almış bulunuyordu"*⁴⁵.

Karabekir, Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'ya her konuda destek verirken böyle bir meselede dışlanmasını kabul edilemez olarak görmekteydi. Karabekir hilâfetin ilgasından sonra 19 Mart'ta İstanbul'da Erkan-ı Harbiye-i Umuriye Reisi Fevzi Paşa'yı evinde ziyaret eder ve İzmir'deki savaş tatbikatı (harp oyunu) esnasında Hilâfetin lağvına ordu karar vermiş gibi yansıtıldığını ve kendisiyle birlikte bazı arkadaşlarına tek bir kelime söylenmediği halde bir kısım kumandan ve askerlere detaylı malumat verildiğini de ifade eder. Bunu ordu kumandanları arasında ikilik sokmaktan başa bir anlama gelmediğini söyleyen Karabekir, kendisini hakkında 'padişahçı, halifeci' diye dedikoduların en yüksek makamlardan çıkarıldığını ısrarla vurgular⁴⁶.

⁴⁵ Kâzım Karabekir Anlatıyor, s. 130.

⁴⁶ Karabekir, "...emr-i vakilere karşı arkadaşlarım herkes gibi benim de boyun eğeceğini sanıyorlardı. Bir gün minbere çıkıp Hilâfet makamının kudsî"yetinden ve halifenin lüzumundan bahset; herkes boyun eğsin, dinlesin; bir gün de ani bir karar ver, "Hilâfet kaldırılmıştır, Halife hudut sışı edilecektir." De; yine herkes boyun eğsin, dinlesin! Bunun gibi, bir gün İslam dinini ve Kurânı göklere çıkar; bir gün de onları kaldırmaya yürü!" sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'ya tepkisini dile getirmiştir...Karabekir, a.g.e., s. 252-259.; Yine başka bir beyanında "İstiklâl Harbi'nin birinci derece mesul bir şahsiyeti ve milletin hürriyeti ve çocukluğundan beri ant içmiş bir vekili sıfatıyla karşıma dikilenlerin suallerine ve endişelerine haklı cevaplar vermek kolay birşey değildi. Hilâfet ve saltanatı almak için koyu bir mutaassıp çehre ile minberlere kadar çıkıp hutbeler okumak, muvaffak olamayınca da bizzat medh ü sena edilen mukaddesata dil uzatmak ve bunları altüst etmek üzere bir diktatörlüğe çıkmak gibi iki tehlikeli ifradın birinden diğerine atlamak herkesin yapabileceği bir iş değildi. Fakat bu felaha (kurtuluşa) doğru bir gidiş de değildi.; sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'ya olan tepkisini dile getirecektir. Bkz.: Kâzım Karabekir Anlatıyor, s.115.

Kâzım Karabekir'in hilâfetin ilgasına gösterdiği tepki, hilâfetin kaldırılması meselesinden çok bu gibi köklü inkılapların gerçekleştiriliş tarzıyla ilgili gözükmektedir. Bu gibi toplumda tamamen rejim değişikliğine sebep olan inkılâpların acele ve usulsüz yapıldığını, inkılâpların gerçekleşirken halkın onayının alınmamasını büyük bir eksiklik olarak mütalaa etmekteydi. Karabekir, kendisinin saltanat ve hilâfet yanlısı olarak yansıtılmasına da ayrıca tepki göstermişti. *Halifeliğin kaldırılması kaçınılmaz olarak toplumda eylemli ve yaygın bir kızgınlık ve muhalefet⁴⁷ uyandırmıştı.*

Kâzım Karabekir hilâfetin ilgasının erken olduğu düşüncesini, Musul meselesinin devam ettiği demde Mustafa Kemal'e şu şekilde dile getirecektir: *"Siz Musul'u Hilâfeti lağvda acele etmeyerek herhangi bir şekilde almaya belki muvaffak olurdunuz... fakat emri vaki ile yaptınız..."* Karabekir özellikle ileride Kürt sorununun Musul'un alınması halinde çözüleceğini vurgulamış, Musul'un kaybedilmesiyle bu şansın Türk hükümetinin kaybettiğini belirtmiştir⁴⁸.

İlginçtir ki aynı tezi Ömer Kürkçüoğlu'da *"Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)"* adlı eserinde; *"Musul sorununun çözümlenmemiş olduğu bir sırada, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı İslam etkeninden yararlanmaya devam etmesi gerekmez miydi?"* sorusuyla gündeme getirir. Kürkçüoğlu, halifeliğin kaldırılmasıyla Türklerle Kürtler arasındaki tek bağın kopduğunu, halifeliğin kaldırılmasının Musul meselesine manevi bir darbe indirdiğini vurgular⁴⁹.

Hilâfetin kaldırılmasının ardından Birinci Ordu Müfettişliğinde bulunan Kâzım Karabekir ise orduda ve siyasette kendisine danışılmadan kendi yetkilerini hiç sayarak sadece Mustafa Kemal'in ve İsmet İnönü ile Fevzi Paşa üçlüsünün herşeye karar verdiğini ve bunun dışındakilerin ötekileştirildiği için askerlikten ayrılmaya karar verdiğini beyan edecektir⁵⁰. Karabekir, milletvekili olarak üzerine düşen görevi daha iyi yapabileceği kanısındadır⁵¹. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in istifasını kabul etmemesine rağmen Karabekir kararında direnir. 30 Ekim günü ise İkinci Ordu Müfettişi olan Ali Fuat Paşa'nın istifa dilekçesi ve milletvekili olma dileği Mustafa Kemal'e sunulur. Mustafa Kemal bu iki zincirleme olayı bir tertibin parçaları olduğunu, bir yıl önce Rauf Beyin Hükümet Başkanlığından çekilmesinden sonra Rauf Bey, Karabekir, Ali Fuat Bey, Refet Bey ve diğerlerince tasarlandığını düşünmüştür. Mustafa Kemal endişelerinde yersiz değildir. Zira hilâfetin kaldırılmasının ardından Mustafa Kemal'e muhalif kanat birleşerek güçlenmiştir. Bu muhalif grubun liderleri arasında 1919 Haziranında Amasya'daki gizli toplantıda onunla birlikte olan Rauf Bey,

⁴⁷ Bazı muhalif hareketler için bkz.: B.C.A., Tarih: 14.5.1924, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.1.; B.C.A., Tarih: 25.9.1927, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.5.; Bkz.: B.C.A., Tarih: 12.11.1927, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.18.

⁴⁸ Karabekir, a.g.e., s. 282, vd.

⁴⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:412, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.306-310.

⁵⁰ *Kâzım Karabekir Anlatıyor*, s. 139-140.

⁵¹ *Nutuk*, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), s. 602.

Ali Fuat Cebesoy ve Refet Paşa ile Kâzım Karabekir ile eski milliyetçi grubun diğer ileri gelen sivil ve askeri üyeleri vardır⁵². Böylelikle muhalif grup, siyasi alanda ve orduda yapılanmalarını yeterli bularak ileride “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” adıyla anılacak olan parti kurma girişimini başlatacak, Mecliste halihazırda mevcut olan İkinci Grup mensupları aracılığıyla da bütün ülkede teşkilâatlanmaya başlayacaktır⁵³.

Sonuç ve Değerlendirme

I. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan mütareke dönemi, Anadolu'da yeni bir dirilişin balangıcı olmuştur. İşgal kuvvetlerine karşı Anadolu'da filizlenen mücadele, Türk milletinin bağımsızlığı ile neticelenecektir. Osmanlı Devleti'nin ardından Anadolu merkezli kurulan yeni devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olmasını hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk, bu amacı adım adım gerçekleştirme başarısı göstermiştir. Millet iradesine bağlı bir devlet kurma fikri ise hali hazırda saltanat müessesesiyle çelişmektedir. Özellikle Milli Mücadele sonrasında olası barış görüşmeleri için İngiliz hükümetinin, hem İstanbul hem de Anadolu hükümetini konferansa davet etmesi, saltanatın ilgasının hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sebep olmuştur. Saltanatın ilgası, her inkılap gibi her kesim tarafından desteklenmemiştir. Zira toplumlar değişimi kolaylıkla kabul etmezler.

Kâzım Karabekir ise Milli Mücadele yıllarında bir İttihatçı subay olarak Mustafa Kemal'in yanında yer aldıysa da zamanla Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif duruş sergileyecektir. Zira Kâzım Karabekir Paşa, saltanat ve hilâfetin tasarrufunu Mustafa Kemal Paşa'nın arzuladığını düşünmektedir.

Mevcut muhalefete rağmen saltanat kaldırılır ve ardından Cumhuriyet ilân edilir. Bu olayın ardından Mustafa Kemal'in liderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti, hilâfet müessesesinden yurt içinde ve dışında değişik mahvillerce su-i istimaline sebep vermemek için vazgeçer ve imparatorluğun kendisine bıraktığı politik mirası bir anlamda reddeder. Bu bağlamda İngiltere ile Musul sorunu yaşanan bir dönemde, halifelik kozunu bir kenara itmesi, yeni devletin duruşu hakkında bilgi vericidir. Kâzım Karabekir ise hilâfetin şiddetli bir savunucusudur ve böyle önemli bir müessesenin ilgasının Türk Müslümanlarının itibar kaybı olarak görür.

⁵² Lewis, **a.g.e.**, s. 265.

⁵³ **Nutuk**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), 603-604.

Şüphesiz ki tarih, geçmişteki hadiselerin sistematik tarih ilmi ile analizinden ibarettir. Tarih yaşanmış olmasıyla geçmiştir fakat etkileri ve sonuçları itibariyle günü ve geleceği etkiler. Bu yüzden tarihi bir soruya cevap bulmak için sadece geçmişe, geçmişin tarihçinin zihninde renklenmiş şekline değil; bugüne bakılması gerekmektedir. Saltanat ve hilâfetin kaldırılması meselesi, kanaatimizce düne ve mazinin şartlarına göre ne kadar değerlendirilirse değerlendirilsin, varılan sonuçlar bir kısmıyla eksik kalacaktır. Saltanat ve halifeliğin ilgasının Türk toplumuna ne kazandırıp ne kaybettiği sorununun çözmek için kullanılan parametre sadece dün değil bugün de olmalıdır. 21. yy'da acaba hilâfet kurumu yaşatılsaydı Türkiye'nin dünya siyasetindeki vizyonu ne olurdu? Ya da simgesel bir mahiyette hilâfet yaşatılmaz mıydı Osmanlıların yurt dışına çıkarılması dramının önüne geçilemez miydi vs.?

Hilâfet kurumunu değerlendirirken sadece tarihsel verilerle değil sosyolojik, psikolojik, felsefi, ontolojik gibi pek çok disiplinle değerlendirmek gerekir. Zira halifelik sadece siyasi bir otorite değildir. 19. ve 20. yüzyıl, milli devletlerin, erken kapitalist dönemin, sekülerizmin, burjuva sınıfının ve uluslar arası sermayenin ortaya çıkış dönemidir. Daha önce insanlar aidiyetleriyle var olurken, bu anlayış bu yüzyıllarda tamamen değişecek, yerini ferdiyetçiliğe ve bireyselleşmeye bırakacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti de yarı kapitalist bir yapıdayken yıkılmıştır. Modern ve kapitalist toplumda insan sadece kendi vasıflarıyla anlam kazanır. İslam dini ise zaten ferdi ön plana çıkarmaktadır, cemaat veya toplulukları değil. Bu yapıyı itibariyle dinin her ne kadar birleştirici rolü tartışılmazsa da din gereklidir diye halifelik de gereklidir, varlığı zaruridir denemez. Bu zaten olgular dünyasına terstir. Neticede eğer hilâfeti dünyadaki tüm Müslümanların koşulsuz itaat ettiği mutlak olarak tanımlarsak; bu müessesenin aslında ilgasından çok daha önce yıkıldığı gerçeğiyle karşılaşırız.

Osmanlıların yurtdışına sürgüne gönderilmesi hususu ise gerçek bir dramdır. Lâkin bu dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde bu husus zorunluluk olarak görülmüştür. Neden böyle bir karar alındığı anlamamızı ise Türklerdeki devlet anlayışı algısı sağlar. Zira Türklerde devlet müessesesi, bireyin ve toplumun önündedir. Asıl olan devletin bekasıdır bireylerin değil. Bu yüzden birey devlete feda edilir. Nitekim asırlar boyu Osmanlı Devleti böyle bir anlayışla yönetilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise çift başlı otoriteye izin verilmemiş, Osmanlıları yurtdışına sürülmüştür. Böylelikle yeni bir devletin kurulmasında olası riskler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 19.11.1922, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 13.113.62.

B.C.A., Tarih: 14.5.1924, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.1.

B.C.A., Tarih: 25.9.1927, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.5.

B.C.A., Tarih: 12.11.1927, F.K.: 030.10, Y.N.: 102.667.18.

B.C.A., Tarih: 6.3.1924, F.K.: 51.0.0.0, Y.N.: 2.12.7.

B.C.A., Tarih: 15.9.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.381.4.

B.C.A., Tarih: 11.10.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.381.8.

B.C.A., Tarih: 6.6.1923, F.K.: 030.10, Y.N.: 202.380.13.

B.C.A., Tarih: 11.1.1923, F.K.: 030.18.1.1, Y.N.: 6.45.3.

Resmi Yayın

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (T.B.M.M.Z.C.), Cilt 3, Devre:1, İctima: 129, s. 269.

T.B.M.M.Z.C., Cilt 7, Devre 2, İctima: 2, (Tarih: 3.3.1340 Tarihli oturum),s. 27 vd.,

T.B.M.M.Z.C., Devre:I, İctima:24, (1.11.1338 tarihli oturum),, s.314.

T.B.M.M.Z.C., Devre:1, İctima: 40, (18.11.1338 tarihli oturum), Cilt 5, s. 565.

T.B.M.M.Z.C., Cilt 24, Ankara 1960, s. 412-438.

T.B.M.M.Z.C., Devre:I, İctima:24, (1.11.1338 tarihli oturum), s.315.

Te'lif ve Tetkik Eserler

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları, (Derleyen, Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2010.

BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007.

CEBESOY, Ali Fuat, "*Misakı Milli Yayınlanmamış Belge*", (Yay. Haz.: Gürbüz D. Tüfekçi), **Kavram Dergisi**, Ocak Sayısı, Ankara1998.

CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar I**, İstanbul 1967, s. 138.

CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar II**, İstanbul, 1960, s. 38.

CEBESOY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

GENÇ, Reşat, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, (Yay. Haz. Reşat Kaynar), AAM Yayını, Ankara 1998.

- İnalçık, Halil, “Osmanlı Padişahı”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt XIII, No.4, (Aralık 1958).
- İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996.
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt 1, Ankara 1988.
- KARABEKİR, Kâzım, **Hayatım**, Yapı Kredi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2009.
- KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1988.
- KARABEKİR, Kâzım, **Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1995.
- Kâzım Karabekir Anlatıyor**, (Yay. Haz.: Uğur Mumcu), 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jöntürkler**, İkinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:412, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, 7. Baskı, Ankara 1998.
- Nutuk**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- Nutuk**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1981.
- Nutuk**, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1981.
- ÖKE, Mim Kemal, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 61, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1991.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı’nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- TANİLLİ, Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş**, Cilt 2, Say Yayınları, İstanbul 1986.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Hilâfet maddesi”, Cilt 17, İstanbul 1998.
- ULUĞ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975.
- YALÇIN, E. Semih, vd., **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.